

Рецензія на книгу:

«Лінії розлому в православному світі: геополітика, теологія та дипломатія у світлі війни в Україні»

Книга *Fault Lines in the Orthodox World: Geopolitics, Theology, and Diplomacy in Light of the War in Ukraine* (Лінії розлому в православному світі: геополітика, теологія та дипломатія у світлі війни в Україні), за редакцією Себастьяна Ріместада та Еміля Хілтона Саггау, яка опублікована видавництвом Palgrave Macmillan (Springer Nature Switzerland AG) у 2025 році — це збірник наукових праць, що аналізують політичні, богословські та церковно-дипломатичні виміри внутрішніх суперечностей у православному світі, актуалізованих війною в Україні. Редакційний вступ і зміст колективного тому дають чітке уявлення про його структуру та авторський склад: поряд із вступною розвідкою самих редакторів до книги включено тексти Дімітріоса Керамідаса, Катаріни Кунтер, Роберта Коллінза, Стефана Рохдевальда, Роберта Салера, Володимира Буреги, Пола Колсте, Санамі Такахаші, Еміля Хілтона Саггау, Іонуца Білюци та Хети Хурскайнен. Така добірка авторів не лише демонструє інтелектуальну й фахову різноманітність видання, а й репрезентує широку географію та спектр підходів до вивчення сучасних процесів у православних церквах.

Вступ до збірника окреслює центральну проблему сучасного православ'я — глибоку фрагментацію церковного простору, тісно пов'язану з геополітичними та національними протиріччями. Редактори наголошують, що після розпаду Радянського Союзу Православна церква отримала нову свободу та можливість виступати як глобальний цивілізаційний гравець, але цей процес супроводжується посиленням взаємної недовіри між автокефальними церквами. Найгострішим проявом цієї динаміки стала війна Росії проти України, яка розколола православний світ не лише на рівні міжцерковних відносин, але й у суспільній свідомості вірян.

Особливу увагу автори приділяють богословським та історичним витокам розломів. Вони пояснюють, що відмінність між православним і західним розумінням простору Церкви визначила різні моделі інституційного устрою: централізовану у католицизмі, мережеву у протестантизмі й територіально-фрагментовану в православ'ї. Саме ця територіальна еклезіологія створила підґрунтя для націоналізації православної ідентичності у XIX–XX ст., а згодом і

для сучасних політичних інструменталізацій релігії. Так редактори показують, що нинішні геополітичні розломи — не випадкове явище, а логічне продовження тривалої історії роздробленості та конкуренції.

Збірник подає себе як міждисциплінарний проєкт, що прагне вийти за межі суто богословського аналізу й охопити політичні, соціальні та культурні виміри сучасного православ'я. На відміну від багатьох попередніх досліджень, які фокусувалися переважно на українському питанні чи внутрішньоцерковних дискусіях, ця праця прагне дати ширшу панораму — від Балкан і пострадянського простору до Фінляндії та православної спільноти у США. Такий підхід підкреслює, що «лінії розлому» всередині світового православ'я є водночас і локальними, і глобальними, а їхнє осмислення вимагає комплексного, багатовимірного аналізу.

Актуальність теми зумовлена конкретною історичною ситуацією: масштабна фаза російської агресії, що триває з 24 лютого 2022 року, спричинила низку проблем у церковно-правовій, морально-етичній та соціально-демографічній сферах. Йдеться про напруження між юрисдикціями та суперечки навколо автокефалії; про дилеми участі у війні чи її засудження в церковному дискурсі та відповідні наслідки для духовенства і мирян; про зміни у складі православних спільнот, спричинені мобільністю та міграцією; а також про нову роль церков як чинників зовнішньої політики й безпеки на регіональному та глобальному рівнях.

Ці процеси отримують у збірнику конкретне висвітлення: від аналізу формування нових парафіяльних структур до розгляду статусу українського православ'я та дослідження проявів внутрішньої опозиції чи конформізму в середовищі російських православних вірян. Кожен із цих сюжетів показує окремий вимір багатогранного впливу війни на православний простір.

Статті збірника згруповано у чотири тематичні блоки, які програмно поєднують міждисциплінарні підходи. Перший блок зосереджується на проблемах міжхристиянського діалогу та обмеженнях універсальних претензій екуменічних організацій у сучасних політичних і культурних умовах. Другий аналізує ідеологічні виміри — від теорій історії й есхатологічних схем до цивілізаційних наративів, що виправдовують або легітимізують насильство. Третій блок об'єднує матеріали, безпосередньо пов'язані з Україною та Росією, і розглядає канонічний статус Української православної церкви, релігійну опозицію війні та специфіку

парафіяльного життя в діаспорі. Четвертий виходить за межі безпосереднього впливу війни, але показує її віддалені наслідки для інших національних церков, зокрема на Балканах, у Румунії та Фінляндії. Така композиція дозволяє одночасно зіставляти загальні тренди і порівнювати окремі приклади, оцінюючи, де локальні особливості підсилюють, а де — пом'якшують глобальні суперечності.

З методологічної перспективи книга поєднує історичний підхід, дискурсивний аналіз та роботу з емпіричними даними. Автори працюють як з архівними й публічними джерелами, так і з результатами польових досліджень, що робить досвід читача багатовимірним і дозволяє перейти від інтерпретації богословських і політичних текстів до висновків про конкретні соціальні зміни. Вступні зауваги свідчать, що тексти проходили кілька раундів укладання та редакційної роботи, а редактори дякують «анонімним рецензентам» за коментарі, що промовисто вказує на академічну оцінку та перевірку матеріалів перед публікацією.

Загалом збірник вирізняється структурованістю та виваженою композицією. Його архітектоніка вибудована так, щоб послідовно вести читача від проблем екуменічного виміру й християнської єдності через ідеологічні та культурні інтерпретації до аналізу конкретних випадків і практичних наслідків війни для православного світу. Тематичні блоки не лише окреслені редакторами, а й підтверджуються внутрішньою логікою текстів: кожна стаття розгортає власний аспект проблематики, проте разом вони утворюють взаємодоповнюючу мозаїку. Важливим є й те, що автори репрезентують різні академічні традиції та конфесійні контексти, завдяки чому збірник набуває багатоголосого характеру, не обмежуючись одним підходом чи оптикою.

Після загальної характеристики структури та концептуальних засад видання доцільно звернутися до оцінки окремих статей. Огляд індивідуальних внесків не претендує на вичерпний аналіз, а покликаний окреслити головні акценти й провідні ідеї авторів, щоб повніше уявити тематичне й змістовне розмаїття збірника.

Дімітріос Керамідас у статті *Christian Unity and Orthodox Cultural Agendas* (Християнська єдність та православні культурні стратегії) аналізує співвідношення між нормативними богословськими уявленнями православ'я про християнську єдність та соціокультурними чинниками, які впливають на їхню рецепцію. Стаття систематизує аргументи довкола центральної для всієї книги проблеми — «ліній

розлому» у православному світі — і пропонує бачення шляхів їх подолання через повернення до вселенських і наднаціональних вимірів церковності.

Стаття Катарини Кунтер *Returning Geopolitics as an Ecumenical Challenge: The War in Ukraine and the End of Traditional Church Diplomacy* (Повернення геополітики як екуменічний виклик: війна в Україні та кінець традиційної церковної дипломатії) досліджує кризу дипломатії Всесвітньої ради церков у контексті війни в Україні. Її аналітичні висновки допомагають зрозуміти, чому інституції, які ще недавно претендували на роль глобальних посередників миру, нині опинилися на узбіччі міжнародних відносин, і що саме може змінити це становище у найближчому майбутньому.

Роберт Коллінз у статті *Russian Orthodoxy and the West: A Conflict of Historiographies* (Російське православ'я і Захід: конфлікт історіографій) показує, як суперечливі історіографічні наративи про «православну Росію» і «латинський Захід» стали джерелом ідеологічних і церковних конфліктів. Він переконливо доводить, що теперішня криза православ'я і його відносин із Заходом не може правильно розумітися без критичного переосмислення історіографії.

У статті “*Katechon*”, “*Third Rome*”, and “*Holy War*”: “*Russian*” and “*Serbian World(s)*” as *Eschatological Geopolitical Exceptionalisms* («Катехон», «Третій Рим» і «Священна війна»: «російський» і «сербський світ(и)» як есхатологічні геополітичні концепції винятковості) Стефан Рохдевальд аналізує три ключові ідеологеми сучасного російського православ'я та політики: катехон, концепцію «Третього Риму» і риторику «священної війни». Він простежує, як ці категорії, що первісно були вкорінені в есхатологічному та історіософському контексті, у XX–XXI століттях зазнали радикальної ідеологізації й стали інструментами обґрунтування авторитарної влади і легітимації військовій агресії.

Стаття Роберта Салера “*Orthodox Survival Courses*” and *Anti-Ecumenism in U.S. Eastern Orthodoxy* («Курси виживання православних» і антиєкуменізм у східному православ'ї США) розкриває малодосліджений феномен «курсів виживання православних» як культурний канал, через який у церковне середовище США проникли апокаліптичні та конспірологічні ідеї. Автор переконує, що сучасний антиєкуменізм у цьому контексті є продуктом не лише богословської полеміки, а й уявлень про «новий світовий порядок» і змови еліт.

Володимир Бурега у своїй статті *The Ukrainian Orthodox Church Facing the Challenge of War: The Relations with the Moscow Patriarchate and the Problem of a New Canonical Status* (Українська православна церква перед викликом війни: відносини з Московським патріархатом і проблема нового канонічного статусу) зосереджується на становищі Української православної церкви (УПЦ) після 2022 року, простежуючи, як війна висунула на перший план напругу між формальною автономією і фактичною залежністю від Москви. Він доводить, що саме ця суперечність стала визначальною для ідентичності УПЦ та її майбутнього місця в православному просторі.

У статті *“Thou shalt not kill”: Opposition to the War in Ukraine Among Russian Orthodox Believers* («Не вбивай»: спротив війні в Україні поміж російських православних вірян) Пол Колсте досліджує ставлення вірян Російської православної церкви до війни проти України. Він показує, що лояльність багатьох православних росіян до війни ґрунтується на тісному переплетенні національної та релігійної ідентичностей, коли православ'я трактується радше як культурна ознака, ніж як етичний орієнтир.

Стаття Санамі Такахаші *The One, Holy, Catholic, and Apostolic Church? Russian and Ukrainian Parishes in Germany* (Єдина, Свята, Соборна і Апостольська Церква? Російські та українські парафії в Німеччині) розглядає співіснування російських і українських парафій у німецькому релігійному просторі після 2022 року. Авторка відтворює складну картину парафіяльного життя, де церковна ідентичність визначається не лише канонічними приписами, а й особистими історіями, досвідом біженства та мовним і культурним вибором.

У своєму дослідженні *Checkmate: Orthodox Diplomacy in Montenegro and Macedonia in the Shadows of the War in Ukraine* (Шах і мат: православна дипломатія в Чорногорії та Македонії у тіні війни в Україні) Еміль Хілтон Саггау з'ясовує, як Сербська православна церква використала кризу, спричинену війною в Україні, для закріплення своїх позицій у Чорногорії та Північній Македонії. Стаття добре висвітлює механізми церковної дипломатії й доповнює загальну картину збірника, показуючи, як балканське православ'я реагує на нову геополітичну реальність.

У статті *A Schism in the Making? Orthodox Diplomacy, Jurisdictional Conflict, and Geopolitical Negotiations Between Romanian and Russian Orthodoxy in the Post-*

Communist Era (Зародження розколу? Православна дипломатія, юрисдикційний конфлікт і геополітичні переговори між румунським та російським православ'ям в посткомуністичну епоху) Іонуц Білюца пропонує всебічний аналіз складних відносин між Румунською та Російською православними церквами після 1989 року, приділяючи особливу увагу ситуації в Молдові. Центральною ідеєю праці є демонстрація того, як церковні суперечки переплітаються з геополітичними розрахунками і як давні історичні наративи перетворюються на інструменти сучасної дипломатії.

Стаття Хети Хурскайнен *The Orthodox Church of Finland's Arguments Concerning Russia's War in Ukraine* (Позиція Православної церкви Фінляндії щодо війни Росії в Україні) вивчає реакцію Фінської православної церкви на російську військову агресію. Авторка показує, що ця церква стала винятковим прикладом у православному світі, адже поєднала богословське засудження війни з національною відповідальністю та солідарністю з Україною.

Цілісність збірки підсилюється тим, що статті постійно перегукуються між собою, хоча й не повторюють одна одну. У підсумку збірка досягає поставленої мети: вона не лише окреслює «лінії розлому» у православному світі, а й демонструє, що ці розломи виникають на перетині богослов'я, історії та політики, і що їхні наслідки виходять далеко за межі власне церковного життя.

Подача матеріалу відзначається академічною строгістю, водночас тексти читаються як частина спільної дискусії, а не як ізольовані статті. Використання джерел є виваженим: автори активно залучають богословські документи, історичні свідчення та сучасні публічні заяви, що створює цілісний корпус доказової бази.

Видавничі атрибути й характер публікації мають значення для читача-науковця: видання позиціонується як академічний том від Palgrave Macmillan і тому адресоване насамперед дослідникам сучасного християнства, історії православ'я та релігійної політики у Східній Європі, однак його можуть використати також аналітики міжнародних відносин, культурологи та богослови, які прагнуть зрозуміти, як війна в Україні змінює релігійні ідентичності та церковні структури.

Загальне враження від збірки — це відчуття ґрунтовної академічної праці, яка вміло поєднує теоретичний аналіз і конкретику, але не прагне створити однозначних відповідей. Її сильним боком є багатовимірність: кожна стаття додає

нову грань до розуміння того, чим стали релігійні та культурні конфлікти у світлі війни. Разом із тим певним обмеженням виглядає нерівномірність емпіричної бази: деякі тексти акцентують на документах і риторичі еліт, тоді як суспільний рівень релігійної практики розглянуто менш докладно. Усунути цю прогалину могли б більш систематичні дослідження у цьому напрямку.

Отже, збірник *Fault Lines in the Orthodox World* демонструє, що православний світ переживає кризу, спричинену не лише військовим конфліктом, а й тривалими напруженнями між богослов'ям, національними ідеологіями та геополітичними амбіціями. Праця відзначається високою якістю академічного аналізу й оригінальністю інтерпретацій, що робить її вагомим внеском у сучасне релігієзнавство та політичну теологію.

Для науковців збірник може слугувати відправним пунктом для подальших досліджень трансформацій православних церков у глобальному контексті, а також для вивчення змін у релігійній самосвідомості вірян під впливом війни. Його перспектива полягає у тому, що він не лише фіксує теперішній стан речей, а й відкриває простір для роздумів про майбутні сценарії розвитку православ'я у світі, де релігія дедалі тісніше переплітається з політикою та міжнародними конфліктами.